

УДК 595.764

ПЛАСТИНЧАТОВУСІ ЖУКИ (COLEOPTERA, SCARABAEOIDEA) ПРИРОДНОГО ЗАПОВІДНИКА “МЕДОБОРИ”

Володимир МАРТИНОВ, Ярослав КАПЕЛЮХ

Пластинчатовусі жуки (Coleoptera, Scarabaeoidea) природного заповідника “Медобори”. — В. Мартинов¹ Я. Капелюх². Подано фауністичний перелік 67 видів жуків надродини Scarabaeoidea (із них 18 вказані вперше) природного заповідника “Медобори” (Україна, Тернопільська обл., Гусятинський р-н) та їхній біотопічний розподіл. Обговорюються перспективи подальших фауністичних досліджень в регіоні.

Ключові слова: Coleoptera, Scarabaeoidea, Поділля, Медобори, фауна

Адреса: ¹ Донецький національний університет. E-mail: martynov@univ.donetsk.ua; ² природний заповідник “Медобори”, вул. Міцкевича, 21, смт Гримайлів, Гусятинський р-н, Тернопільська обл. E-mail: medobory@gus.tr.ukrtel.net

The Scarabaeid beetles of the Natural Reserve Medobory”. — V. Martynov¹, Y. Kapeliukh². — The faunistic list of 67 beetle species of the superfamily Scarabaeoidea (18 species recorded for the first time) from the Natural Reserve “Medobory” (Ukraine, Ternopil region, Gusiutyn distr.) and their biotopic distribution are given. The perspectives of further faunistic investigations in the region are discussed.

Key words: Coleoptera, Scarabaeoidea, Podillya, Medobory, fauna

Address: ¹ Doneck National University. E-mail: martynov@univ.donetsk.ua; ² nature reserve “Medobory”, Mickevycha str. 21, Hrymajliv, Husiatyn distr., Ternopil reg. E-mail: medobory@gus.tr.ukrtel.net

Вступ

Природний заповідник “Медобори” створено на Тернопілля у 1990 р. з метою збереження унікальних природних комплексів Подільських Товтр, генотипу рослинного і тваринного світу. Колеоптерологічні дослідження товтрового пасма розпочато ще у середині XIX ст. На цей час з території Медоборів описано близько 1600 видів твердокрилих [11, 12].

Спеціальних досліджень пластинчатовусих (Scarabaeoidea), однієї з найбільших надродин світової фауни твердокрилих, не проводилось. Крім того, в попередніх працях Медобори розглядалися не в межах заповідника, а ширше, як товтрове пасмо від м. Тернополя до м. Кам’янець-Подільського. Наші дослідження проведено виключно на території заповідника та прилеглих до нього ділянках.

На підставі обробки власних зборів на території заповідника зареєстровано 67 видів пластинчатовусих жуків, із яких 18 вперше наводяться для фауни Медоборів. Види, що наводяться вперше для території заповідника позначені зірочкою [*].

У проведеному аналізі фауни ми вважали за доцільне не тільки навести перелік видів та характер їх біотопічного розподілу, але і розглянути перспективи подальших досліджень.

Родина Lucanidae

Родина Lucanidae Latr., 1804 представлена у фауні України 6 родами та 8 видами, із яких на досліджуваній території зареєстровано 4 роди та 4 види: *Sinodendron cylindricum* (L., 1758); *Lucanus cervus* (L., 1758); *Dorcus parallelipipedus* (L., 1758); **Platycerus caraboides* (L., 1758). Це невелика, виключно лісова родина, всі види якої пов’язані у своєму розвитку з лісовою рослинністю. Досить звичайними у широколистяних лісах заповідника слід вважати *S. cylindricum*, *P. caraboides*, личинки яких відіграють значну роль у розкладі гниючої деревини.

Цілком вірогідна знахідка ще одного роду, а саме *Aesalus* F., 1801 (*A. scarabaeoides* (Panz., 1794)). Необхідно також звернути увагу на рід *Platycerus* Fourcr., 1785. Визначники подають відомості тільки про один вид *Platycerus caraboides* (L., 1758) [6], що достатньо звичайний у лісах заповідника. Проте, у праці В. Лазорка [1] є вказівка на знахідку в Україні *Platycerus caprea* (De Geer, 1774). Цей вид дуже подібний до попереднього, у зв’язку з чим потрібна перевірка та перевизначення старих матеріалів.

До цієї родини належить і занесений до Червоної книги України [8] *Lucanus cervus*, що відомий лише за єдиною знахідкою (28.06.2001, ♀).

Цей вид достатньо широко розповсюджений у лісовій та лісостеповій зонах України, але його чисельність значно зменшується у напрямку зі сходу на захід.

Так у східних регіонах, на території Донецької, Луганської та Харківської областей, жук-олень досить звичайний, а місцями масовий вид, що зустрічається як у природних, так і в штучних лісових масивах, уздовж яких заходить у степову зону [2]. В той же час, у західних областях, на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей вид майже зник і відомий лише за поодинокими знахідками, незважаючи на значно більші площі лісів у цьому регіоні.

Родина Trogidae

Родина Trogidae MacLeay, 1819 представлена у заповіднику єдиним видом – *Trox hispidus* (Pontor., 1763). Цей політипний вид утворює в межах свого ареалу 5 підвидів [13]. На території України представлений підвидом *niger* Rossi. Слід зауважити, що родина Trogidae представлена в межах України п'ятьма широко розповсюдженими видами, із яких тільки *Trox evermanni* Круп. поки ще невідомий за межами степової зони. Інші представники родини – *T. sabulosus* F., *T. scaber* L., *T. cadaverinus* Ill. – зареєстровані в межах Поділля [7].

Родина Geotrupidae

Родина Geotrupidae Latr., 1802 представлена 5 родами і дуже виразно демонструє різноманітність біотопів заповідника, поєднуючи такі типово степові види як *Lethrus* (s. str.) *apterus* (Laxm., 1770), *Geotrupes spiniger* Marsh., 1802, та виключно лісові *Anoplotrupes stercorosus* (Scriba, 1791), **Trypocopriss vernalis* (L., 1758). До видів, що зустрічаються як у лісових, так і в степових біотопах, слід віднести досить звичайного у заповіднику **Bolboceras armiger* (Scop., 1772).

Найбільш масовим представником родини слід визнати *A. stercorosus*, що домінує в усіх типах лісових біотопів і відіграє велику роль у ґрунтоутворювальних процесах, переробляючи листовий опад та збагачуючи ґрунти органічними речовинами. В межах цієї родини, на наш погляд, цілком можливі знахідки ще декількох видів, таких як *Geotrupes mutator* (Marsh., 1802), *G. stercorarius* (L., 1758), що відомі з околиць Кам'янця-Подільського [11].

Родина Scarabaeidae

Одна з найбільших у світовій фауні твердокрилих родина Scarabaeidae Latr., 1802 представлена в заповіднику 8 підродинами, 20 родами та 56 видами. Цю цифру ніяк не можна вважати остаточною й подальші дослідження, безумовно, призведуть до нових знахідок.

Підродина Scarabaeinae представлена 4 родами та 13 видами. На відкритих, степових ділянках заповідника, в місцях випасу худоби по схилах товтр, досить звичайні *Copris lunaris* (L., 1758), *Caccobius schreberi* (L., 1767), *Euoniticellus fulvus* (Goeze, 1777).

Рід *Onthophagus* Latr., 1802 представлений 10 видами з 25 зареєстрованих на Україні: *Onthophagus* (s. str.) *taurus* (Schreb., 1759), *O.* (s. str.) *illyricus* (Scop., 1763), *O.* (*Palaeonthophagus*) *gibbulus* (Pall., 1781), **O.* (*P.*) *nuchicornis* (L., 1758), *O.* (*P.*) *vacca* (L., 1758), *O.* (*P.*) *fracticornis* (Preysl., 1790), *O.* (*P.*) *coenobita* (Herbst, 1783), *O.* (*P.*) *lemur* (F., 1781), *O.* (*P.*) *ovatus* (L., 1762), **O.* (*P.*) *semicornis* (Panz., 1798).

Розглядаючи розподіл видів цього роду по території, слід відзначити, що більшість представників займають відкриті, степові біотопи, уникаючи зволжених лісових стацій. Виняток складають *O. coenobita* та *O. lemur*, які надають перевагу затіненим лісовим біотопам. Досить звичайний у заповіднику *O. semicornis*, в умовах степової зони південно-східної України відзначався нами майже виключно як нідікол, пов'язаний з норами гризунів, і тільки як виняток зустрічався в інших умовах. На території заповідника цей вид звичайний у гної худоби.

В роботі попередніх авторів із регіону вказано також *Onthophagus amyntas* (Oliv., 1789), *O. joannae* Goljan, 1953, *O. ruficapillus* Brulle, 1832 [11]. Систематично дуже складна група видів "ovatus", до якої відносяться два останні види, потребує подальшого ретельного вивчення з метою з'ясування їхнього розповсюдження на території України. Представників родів *Gymnopleurus*, *Scarabaeus* та *Sisyphus*, зареєстрованих у суміжних регіонах [7], нами не знайдено, але їхні знахідки на степових ділянках в околицях заповідника цілком вірогідні.

Підродина Aphodiinae. Систематика однієї з найбільших підродин світової фауни Aphodiinae до останнього часу залишається нез'ясованою як на родовому, так і на видовому рівнях. Багато авторів схильні піднімати підродові ранги до рівня родів, а саму підродину – до рівня окремої родини [9]. В цій роботі ми притримуємось систематики, поданої в останньому каталозі Aphodiidae світової фауни [10], згідно з яким на досліджуваній території підродина представлена трьома родами.

Триба Psammodiini представлена єдиним родом *Pleurophorus* Muls., 1842. У фауні України відомі два види, один із яких **Pleurophorus caesus* (Creutz., 1796) відомий з території заповідника.

Триба Aphodiini представлена двома родами *Oxyomus* Dej., 1833 та *Aphodius* Ill., 1798. Рід *Oxyomus* представлений у регіоні, як і на Україні, єдиним видом **O. sylvestris* (Scop., 1763), що масово зустрічається у лісових біотопах.

Один із найбільших родів твердокрилих – *Aphodius* Ill., 1798 – представлений у заповіднику

26 видами: *Aphodius (Acrossus) luridus* (F., 1775), **A. (A.) depressus* (Kugel., 1792), *A. (A.) rufipes* (L., 1758), *A. (Otophorus) haemorrhoidalis* (L., 1758), *A. (Colobopterus) erraticus* (L., 1758), *A. (Teuchestes) fossor* (L., 1758), *A. (Eupleurus) subterraneus* (L., 1758), **A. (Acanthobodilus) immundus* (Creutz., 1799), **A. (Bodilus) lugens* Creutz., 1799, *A. (B.) scybalarius* (F., 1781), *A. (B.) ictericus* (Laich., 1781), **A. (Biralus) satellitus* Herbst, 1789, **A. (Copriformus) scrutator* (Herbst, 1789), **A. (Chilothorax) distinctus* O. F. Müll., 1776, **A. (Ch.) melanostictus* W. Schmidt, 1840, *A. (Ch.) sticticus* (Panz., 1798), *A. (Melinopterus) prodromus* (Brahm, 1790), *A. (Esymus) pusillus* (Herbst, 1789), **A. (E.) coenosus* Panz., 1798, *A. (s. str.) fimetarius* (L., 1758), *A. (s. str.) foetens* (F., 1787), *A. (Agrilinus) ater* (De-Geer, 1774), *A. (A.) sordidus* (F., 1775), *A. (Nialus) varians* Duft., 1805, *A. (Labarrus) lividus* (Oliv., 1789), **A. (Calamosternus) granarius* (L., 1767).

В роботах попередніх авторів вказано також на знахідки в регіоні видів *Aphodius hydrochaeris* (F., 1798), *A. paracoenosus* Balth. & Hrub., 1960, *A. quadriguttatus* (Herbst, 1783), *A. bimaculatus* Laxm., 1770, *A. scrofa* F., 1787, *A. merdarius* F., 1775, *Heptaulacus sus* (Herbst, 1783) [7, 11]. Можливість подальших знахідок цих видів у заповіднику не викликає сумніву. Відносно *A. paracoenosus* ми вважаємо, що його систематичний статус невизначений і потребує перевірки типового матеріалу, на що ми вказували в попередній роботі [4]. Рід *Heptaulacus* Muls., 1842 на підставі вивчення преімагінальних фаз ми схильні розглядати як підрид у складі *Aphodius* Ill., 1798 [3].

Окремо слід відзначити знахідку на території заповідника *A. scrutator* (17.08.04, окол. с. Вікно, 2 екз.). До останнього часу, в межах України, вид був відомий тільки з території Кримського півострова та Закарпаття. Хоча про знахідку цього виду в долині р. Збруч повідомляв А. Andrzejowski у 1823 р. (цит. за [7]). Можливість цієї знахідки, в найбільш докладній роботі присвяченій пластинчатовусим Поділля, ставиться Є. Савченко [7] під сумнів, і в подальших роботах вона не враховувалась. Нами вид знайдено також в Івано-Франківській області в долинах річок Прут (окол. м. Яремче) і Прутєць Яблунецький (окол. с. Татарів).

Таким чином, ареал виду на заході України значно розширюється і займає не лише Закарпаття, але й самі Карпати. Популяція *A. scrutator*, знайдена в Медоборах, найвірогідніше, повинна розглядатись як реліктова, що утворилась під час зледеніння Карпат у плейстоценовий період шляхом міграції вздовж долин річок Прут та Дністер. Подальші цілеспрямовані пошуки цього та інших "карпатських" видів у долинах цих річок допоможуть з'ясувати роль, що відігравали Медобори в збереженні Карпатської фауни під час зледеніння. На нашу думку, пасмо Подільських товтр є рефугіумом, де зберігалась фауна під час просування льодовика у Карпатах, що робить цю ділянку над-

звичайно перспективною для подальших зоогеографічних досліджень.

Підродина Melolonthinae представлена в фауні заповідника єдиним родом *Melolontha* F., 1775 та двома видами: *Melolontha* (s. str.) *melolontha* (L., 1758), **Melolontha* (s. str.) *hippocastani hippocastani* F., 1801. В межах заповідника контактують ареали цих видів, при цьому *M. melolontha* відноситься до одного з найбільш численних видів, що масово зустрічається на всіх лісових ділянках, наносячи значної шкоди лісовій та садовій рослинності. *Melolontha hippocastani* відомий за поодинокую знахідкою з території філії "Кременецькі гори" (1.06.1999, м. Кременець).

Підродина Rhizotroginae залишається найменш дослідженою у межах заповідника. Нами зареєстровано лише єдиний вид *Rhizotrogus (Amphimallon) solstitialis solstitialis* (L., 1758). Нетривалий час льоту представників цієї підроддини потребує спеціальних, систематичних досліджень і, безумовно, призведе до нових знахідок. Наприклад, на суміжних територіях відомі *Rhizotrogus aequinoctialis* (Herbst, 1790), а *Rhizotrogus (Amphimallon) altaicus* (Mannerh., 1825) знайдено навіть на степових ділянках Львівської області.

Підродина Sericinae представлена тільки двома родами: *Serica* MacLeay, 1819 (*Serica brunnea* (L., 1758)) та *Maladera* Muls., 1842 (*Maladera holosericea* (Scop., 1772)). Незрозумілим залишається відсутність представників роду *Homaloptia* Steph., 1830, досить звичайного у степовій та лісо-степовій зонах.

Підродина Rutelinae представлена двома родами, це типово лісовий мезофіл *Phyllopertha horticola* (L., 1758). Зустрічається на лісових галявинах, заростях ожини, уникає лише занадто сухих та затінених ділянок. *Anomala* (s. str.) *dubia* (Scop., 1763), що зустрічається на помірно вологих ділянках із багатою рослинністю, головним чином, у долинах річок.

Цілком імовірні знахідки на степових ділянках *Blitopertha linaeta* (F., 1798) північна межа ареалу якого проходить через Кам'янець-Подільський [5]. Але найбільш перспективним для подальших розвідок ми вважаємо рід *Anisoplia* Serv., 1825. Хоча нами цей рід не зареєстровано в межах заповідника, знахідки цілого ряду видів відомі із суміжних територій: *A. agricola* (Poda, 1761), *A. austriaca* (Herbst, 1783), *A. segetum* (Herbst, 1783) [11]. Крім того, в роботі С. Медведєва [5] з окол. Кам'янця-Подільського вказані *A. bromicola* (Germ., 1817) та *A. villosa* (Goeze, 1777), пізніші знахідки яких на території України нам не відомі.

Підродина Dynastinae представлена єдиним родом та видом *Oryctes* (s. str.) *nasicornis nasicornis* (L., 1758), що досить звичайний у заповіднику і зустрічається як у природних, так і антропогенно трансформованих біотопах.

Підродина Cetoniinae представлена у заповіднику, головним чином, мезофільними, лісовими

видами, що відносяться до 7 родів з 8 відомих на Україні. Виняток складає рід *Trichius* F., 1787, хоча в роботі Є. Савченко [7] є згадка про знаходження *T. fasciatus* (L., 1758) на Поділлі. Кожен із родів *Epicometis* Burm., 1842 (*E. hirta* (Poda, 1761)), *Oxythyrea* Muls., 1842 (*O. funesta* (Poda, 1761)), *Cetonia* F., 1775 (*C. aurata aurata* (L., 1761)), *Osmoderma* Serv., 1825 (*O. eremita* (Scop., 1763)), *Valgus* Scriba, 1790 (*V. hemipterus* (L., 1758)) представлений у заповіднику, як і у фауни України, єдиним видом. З двох видів роду *Gnorimus* Serv., 1825, відомих на Україні, зареєстровано тільки **G. nobilis* (L., 1758), хоча є відомості про знахідки на Поділлі *G. variabilis* (L., 1758) [7].

Цікаві знахідки можливі в межах роду *Potosia* Muls., 1871 із складу якого нам поки що відомі тільки 2 види. *Potosia (Liocola) lugubris* (Herbst, 1786) – типово лісовий вид, мешканець старих широколистяних лісів, та *Potosia metallica metallica* (Herbst, 1782), що досить звичайна як у лісових, так і відкритих біотопах. Цей вид є досить масовим у заповіднику і зустрічається на схилах товтр, порослих чагарниками. Крім видів, зареєстрованих нами, на території Поділля відомі також *P. affinis* (Andersch, 1797), *P. aeruginosa* (Drury, 1770), *P. hungarica* (Herbst, 1790) [7, 11].

Подяка. Автори щиро дякують Володимиру Різуцу за редагування тексту.

Але найбільш цікавою ми вважаємо знахідку на території заповідника “червонокнижного” виду *Osmoderma eremita*. Цей вид досить широко розповсюджений у межах лісової та лісостепової зон України, доходючи на південь до степової зони. Але на всьому протязі ареалу утворює невеликі за площею й чисельністю мікропопуляції, пов’язані зі старими дубовими або буковими лісами, і відомий лише за поодинокими знахідками.

Висновки

На підставі проведеного огляду пластинчатувусих жуків заповідника можна зробити такі висновки та припущення:

1. Фауна заповідника достатньо добре репрезентує Scarabaeoidea Поділля і подальші її дослідження актуальні і перспективні.
2. Територія Подільських Товтр відіграла роль рефугіуму під час плейстоценового зледеніння, про що свідчить знахідка популяції *A. scrutator*, ізолюваної від головних частин ареалу. Подальше вивчення фауни Поділля безумовно призведе до цілого ряду знахідок, які допоможуть зрозуміти історію формування сучасних ареалів комах.

1. Лазорко В. Матеріали до систематики і фавністики жуків України. – Ванкувер, Б. К., 1963. – 121 с.
2. Мартынов В. В. Эколого-фаунистический обзор пластинчатых жуков (Coleoptera, Scarabaeoidea) Юго-Восточной Украины // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 1997. – Том 5, вып. 1. – С. 22–73.
3. Мартынов В. В. Описание личинки *Heptaaulacus sus* (Herbst) (Coleoptera, Scarabaeidae) и систематическое положение рода // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 1998. – Том 6, вып. 1. – С. 73–77.
4. Мартынов В. В. Эколого-фаунистический обзор пластинчатых жуков (Coleoptera, Scarabaeoidea) Юго-Восточной Украины. Дополнение 1 // Изв. Харьк. энтомол. о-ва. – 1999. – Том 7, вып. 2. – С. 22–26.
5. Медведев С. И. Пластинчатосые (Scarabaeidae). Подсем. Rutelinae (хлебные жуки и близкие группы) // Фауна СССР: Жесткокрылые. – М.–Л., 1949. – Том 10, вып. 3. – 371 с.
6. Медведев С. И. Сем. Lucanidae, Trogidae, Scarabaeidae // Определитель насекомых Европейской части СССР. – М.: Наука, 1965. – Том 2: Жесткокрылые и веерокрылые – С. 163–208.
7. Савченко Е. М. Огляд жуків-листорожців Поділля // Збірник праць Зоол. музею ВУАН. – 1933. – Ч. 12. – С. 121–143.
8. Червона книга України. Тваринний світ. – Київ: „Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1994. – 464 с.
9. Dellacasa G., Bordat P. & Dellacasa M. A revisional essay of world genus-group taxa of Aphodiinae (Coleoptera, Aphodiidae) // Mem. Soc. entomol. ital. – 2000 (2001) – Vol. 79. – 482 p.
10. Dellacasa M. Contribution to a world-wide catalogue of Aegialiidae, Aphodiidae, Aulonocnemidae, Termitotrogidae (Coleoptera, Scarabaeoidea) // Mem. Soc. entomol. ital. – 1988 (1987). – Vol. 66. – 455 p.
11. Kubisz D., Mazur M., Pawlowski J. Chrzaszcze Miodoborow (Zachodnia Ukraina). Czesc II. Aktualny stan poznania (Insecta: Coleoptera) // Studia Ośrodka Dokumentacji Fizjograficznej. – 1997–1998. – Vol. 25. – P. 217–294.
12. Pawiowski J., Kubisz D. Aktualny stan inwentaryzacji chrz. Nieszczy (Coleoptera) Miodoborow i pobliskich terenow Podola // Роль природно-заповідних територій Західного Поділля та Юри Ойцовської у збереженні біологічного та ландшафтного різноманіття. Збірник наукових праць. – Гримайлів-Тернопіль: Лілея, 2003. – С. 481–489.
13. Pittino R. On some palaeartic “taxa” allied to *Trox hispidus* (Pontoppian), with a brachypterous new species from Italy, Malta, Crete and the Balkan Peninsula (Coleoptera, Trogidae) // Boll. Assoc. rom. entomol. – 1990. – Vol. 45, 1–4. – S. 57–87.
14. Pittino R., Mariani G. A revision of the Old World species of the genus *Diastictus* Muls. and its allies (*Platyotomus* Muls., *Pleurophorus* Muls., *Afrodiastictus* n. gen., *Bordatius* n. gen.) (Coleoptera, Aphodiidae, Psammodiini) // G. ital. entomol. – 1986. – Vol. 3, № 12. – P. 1–165.
15. Zunino M. Sistematica generica dei Geotrupinae: (Coleoptera, Scarabaeoidea: Geotrupidae) filogenesi della sottofamiglia econsiderazioni biogeografiche // Bull. Mus. reg. Sa. Nat. – Torino, 1984. – Vol. 2, № 1. – P. 9–162.

Отримано: 18 січня 2005 р.

Прийнято до друку: 22 червня 2005 р.